

PETROL VE AZERBAJCAN EKONOMİSİ 1993-1997

Yrd. Doç. Dr. İsmail AYDOĞUŞ*

Öğr. Gör. Selçuk AKÇAY**

ÖZET

Azerbaycan zengin ham petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir. Sahip olduğu doğal zengin kaynaklar Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinde önemli bir rol oynayacaktır. Azerbaycan ekonomisi artan bir şekilde petrole bağlı duruma gelmektedir. Artan bu bağıllık ekonomiyi dış şoklara (petrol fiyatlarındaki dalgalanma) korumasız bırakacak ve diğer bazı ekonomik sorunlara yol açacaktır. Bu çalışma uzun vadeli bir strateji politikası olarak Azerbaycan için ulusal bir petrol fonunun kurulmasını tavsiye etmektedir.

ABSTRACT

Azerbaijan has large deposits of crude oil and natural gas. Exploitation of these rich natural resources will play an important role in Azerbaijan's economic development. Azerbaijan's economy is increasingly becoming dependent on oil. The increased dependency on oil will make the economy vulnerable to external shocks (fluctuations in oil prices), and cause some other problems in the economy. This paper suggests an establishment of a national oil fund as a long-term policy strategy for Azerbaijan.

GİRİŞ

Azerbaycan uzun yıllar Sovyetler Birliğinin egemenliğinde kalmış, sosyalist sistemin ekonomik kurallarıyla idare edilmiş bir ülkedir. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra diğer post-Sovyet ülkeler gibi Azerbaycan da ekonomik, sosyal ve siyasi sorunlarla karşılaşmıştır. Şimdi ülkenin karşısında duran en önemli sorun, pazar

---

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü.

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü.

ekonomisinin kurumlarının yapılanması ve dünya ekonomisiyle bütünleşmesidir. Azerbaycan bunları gerçekleştirmek için geniş kapsamlı reform programlarını başlatmıştır.

Bu çalışmada Azerbaycan ekonomisine genel bir bakış yapılmış ve gelişmeler değerlendirilmiştir. Daha sonra ülkenin sahip olduğu petrol rezervleri, petrol ticareti, petrol üretim anlaşmaları incelenmiş ve doğal bir zenginlik olan petrolün ülke ekonomisine etkileri, petrol fonu konuları ele alınmıştır.

I. AZERBAYCAN EKONOMİSİNE GENEL BİR BAKIŞ

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Azerbaycan 18 Ekim 1991 tarihinde "Azerbaycan Cumhuriyeti" adıyla bağımsızlığını ilan etmiştir. Ülkenin zengin petrol yataklarına sahip olması bölgesel ve diğer süper güçlerin (Rusya, Amerika, İngiltere, İran, Türkiye) kendi ulusal çıkarları doğrultusunda dikkatini buraya çekmiştir. Azerbaycan ile ilgili temel bilgiler aşağıdaki gibidir.

Tablo 1. Azerbaycan: Sosyal, Demografik, Ekonomik Göstergeler

Nüfus	8 Milyon
Şehirde (%)	56
Kırsal (%)	44
Nüfus Artış Oranı (%)	0.6
Ort Ömür Beklentisi (Yıl olarak)	71
Çocuk Ölüm Oranı (1000)	20
Kişi Başına Düşen Doktor	3.9
Kişi Başına Elektrik Tüketimi	1822 (kw)
GSYİH	4399 Milyon \$
Toplam Dış Borç	374 Milyon \$
Cari İşlemler Dengesi	- 816 Milyon \$
GSYİH Yıllık Büyüme Oranı	3.2
Toplam İhracat	833 Milyon \$
Toplam İthalat	1649 Milyon \$
Dolaysız Yabancı Yatırımlar	650 Milyon \$
Yurtiçi Yatırımları	1236 Milyon \$
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	510 \$

Kaynak: World Bank Development Report , 1999

Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Azerbaycan ekonomisi ciddi makro-ekonomik sorunlarla karşılaşmıştır. Reel GSYİH 1992 ve 1995 yılları arasında % 70 azalma göstermiştir. Ayrıca yüksek enflasyon reel gelirleri eritmiş, ülke parası olan Manat önemli ölçüde değer kaybetmiştir. Ekonomide döviz rezervleri bitme noktasına gelmiştir. Bu gelişmelerin ortaya çıkmasına neden olan dört önemli faktör bulunmaktadır¹.

- Ermenistan'la yapılan savaş sonucunda Karabağ bölgesi elden çıkmış bunun sonucunda ülke topraklarının % 20'ni kaybetmiştir. Savaştan sonra ülkeye büyük bir g akımı olmuştur.
- Azerbaycan'ın Baltık lkeleri, Rusya ve eski Sovyetler Birliğini oluşturan ülkelerle olan ticari ilişkileri durma noktasına gelmiştir.
- Azerbaycan'ın ticaret yaptığı eski Sovyetler Birliğini oluşturan ülkeler ihracatlarında dünya fiyatlarını kullanmaya başlayınca ticaret hadleri ülke aleyhine bozulmuştur.
- Bt açıklarının önemli ölçüde emisyonla finanse edilmesi makro-ekonomik istikrarsızlıkları daha da hızlandırmıştır.

Azeri otoriteleri İMF'nin desteklediği geniş kapsamlı bir istikrar programını 1995 yılı başlarında başlatmışlardır. Bu süreçte sıkı maliye ve kredi politikaları uygulanmış, döviz, fiyatlar ve ticaretin liberalleşmesi alanlarında çeşitli yapısal reformlara gidilmiştir. İzlenen politikalar ve yapılan reformlardan sonra Manat'ın dolar karşısındaki değerinde istikrar sağlanmış, aylık enflasyon oranları 1994 yılı sonunda % 50 düşmüş ve 1995 yılının ortalarında tek rakamlı duruma gelmiřtir².

---

¹ IMF, Staff Country Report ,1998 s. 5.

² IMF, Staff Country Report ,1998 s. 5.

Tablo 2. Azerbaycan Cumhuriyeti Yıllık Enflasyon Oranları (%)

Yıllar	1993	1994	1995	1996	1997
Enf. Oranı	1129	1664	412	20	3.5

Kaynak: IMF Staff Country Report 1998, s.4

Azerbaycan ekonomisinde 1996 yılı bir dönüm noktasıdır. İzlenen sıkı maliye politikaları, yabancı sermaye yatırımlarındaki artış ve petrol sektöründeki gelişmeler Manat'a Dolar karşısında %8 değer kazandırmış, bu gelişme yıllık enflasyonu yıl sonunda %7 oranında düşürmüştür.

Tablo 3. Azerbaycan Ekonomisinde Büyüme (%)

Yıllar	1993	1994	1995	1996	1997
Büyüme	-23.1	-19.7	-11.8	1.3	5.8

Kaynak: IMF Staff Country Report 1998, s.4

Savaş ve dağılmadan sonra ortaya çıkan sorunlar nedeniyle, milli gelir büyüme hızı 1993'te % -23.1, 1994'te % -19.7, 1995'te % -11.8 olarak gerçekleşmiştir. Mayıs 1994'te gerçekleştirilen ateşkesten sonra, ancak 1996 yılının ikinci yarısından itibaren büyüme başlamış, %1.3'lük büyüme hızına ulaşılmıştır. Reel GSYİH'daki büyüme 1997 yılında % 5.8'e yükselmiştir. Büyüme hızının birkaç yıl sürecinde % 7-10 dolaylarında olması beklenmektedir. Büyümenin birinci derecede önemli nedeni petrol ve bağlı sektörlerdeki yabancı yatırımlardır.

Tablo 4. Azerbaycan Ekonomisinde İstihdam ve Ücretlerdeki Artışlar (%)

Yıllar	1993	1994	1995	1996	1997
İstihdam	-0.2	-2.3	-0.5	2.0	0.2
Ort. Ücretler	730	581	299	45	42
Reel Ücretler	-33	-62	-31	23	38

Kaynak: IMF Staff Country Report, 1998, s.4

Ekonomik faaliyetlerdeki canlanma istihdamı artıracak bir seviyede gerçekleşmemiş ve istihdam 1996 ve 1997 yılları arasında önemli bir değişim göstermemiştir. Sanayi ve tarım sektöründeki istihdam azalmıştır. Tarım sektöründeki istihdam azalmasının nedeni

olarak ülkede yapılan toprak reformundan sonra özel çiftçilerin sayısındaki artışı gösterebiliriz. Ülkede işsizlik oranı 1997 yılı itibariyle % 19.3 olarak gerçekleşmiştir³.

Tablo 5. Azerbaycan İşsizlik Oranları (%)

Yıllar	1992	1993	1994	1995	1996	1997
İş. Oranı	15.4	16.0	15.2	17.0	19.4	19.3

Kaynak: IMF Staff Country Report 1998, s. 72

Azerbaycan ekonomisinde GSYİH'nın yapısına baktığımızda tarım sektörünün payının yıllar itibariyle azaldığını diğer yandan sanayi ve inşaat sektörünün payının arttığını görmekteyiz.

Tablo 6. Azerbaycan GSYİH'nın Yapısı (%)

Yıllar	1993	1994	1995	1996	1997
Endüstri ve İnşaat	32	28	31	35	39
Tarım	27	32	25	25	20
Diğerleri	41	40	44	40	41

Kaynak: IMF Staff Country Report ,1998 s.4

Dünya Bankası 1997 yılında Azerbaycan'a yapısal reformlarda kullanılmak üzere 70 milyon dolar yapısal uyum kredisi (Structural Adjustment Credit) sağlamıştır. Sağlanan bu kredi⁴:

- Ekonomide rekabetin ve esnekliğin artırılması.
- Devletin ekonomideki rolünü azaltma ve özelleştirmeyi hızlandırma.
- Özellikle petrol dışında faaliyet gösteren özel sektörün geliştirilmesi.
- Devlet bankalarının yeniden yapılanması ve güçlü bir özel bankacılık sisteminin kurulabilmesi için bankacılık sektöründeki reformları hızlandırmaya, yönelik olmuştur.

1995-1996 yılları arasında Uluslararası Para Fonunun da desteklediği güçlü bir istikrar programından sonra sağlanan bu kredi,

³ IMF, Staff Country Report, 1998, s. 6

⁴ The World Bank Group, *Press Release, News Release No.98/ 1423 ECA*

ülkenin uygulamaya koyduğu geniş kapsamlı ekonomik reform programına büyük katkı sağlayacaktır.

II. AZERBAJCAN PETROLLERİ

A) TARİHÇESİ

Azerbaycan'da petrol bulunduğu eski çağlardan bu yana bilinmektedir. Karl Marvin'e göre bu bölgeden İran, Irak ve Hindistan'a 2500 yıl önce petrol ihraç ediliyordu. Prisc the Pontian M.Ö 5 yy. , Masudi 10yy. , Marko Polo 13- 14 yy. ve diğer bir çokları bölgede petrol çıkarıldığından bahsetmişlerdir⁵.

Bakü'de 1806 yılında 50 tane petrol kuyusu bulunuyordu. Rusya'nın 1829 yılında bölgeyi ilhak etmesinden bir süre sonra Çarlık Rusya'sının tekelinde bulunan 82 kuyuda petrol üretimi gerçekleştirilmiştir. Petrol kuyuları 1870 yılında özel teşebbüse açılmıştır. Azerbaycan'da ilk sondaj kuyusu Amerika'daki sondaj kuyularının açılmasından 10 yıl önce Bibi-Heybat'ta açılmıştır. Azerbaycan'da 1873 yılında 20 tane küçük çapta rafineri bulunuyordu, bu sayı 1880 yılında 200'e ulaşmıştır. Rothchild kardeşler 1883 yılında petrolün Bakü'den Batum'a kara yoluyla taşınmasını sağlayacak yolun yapımını finanse etmişler ve 1886 yılında Hazar ve Karadeniz Petrolleri Şirketini kurmuşlardır⁶.

Bakü'deki petrol kuyusu sayısı 1903 yılında 3500'e ulaşmıştır. 1925 yılında Bakü ile Batum arasında saatte 100 metre küp kapasiteli bir petrol boru hattı kurulmuştur. Azerbaycan'da toplam ham petrol üretimi 1941 yılında 23.5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. Ortalama yıllık petrol üretimi 1964-1968 yılları arasında 21 milyon tondur. Yıllık petrol üretimi 1971 yılında 1 milyar tona ulaşmıştır. Bu yıllardan sonra, Hazar Denizinde yapılan yeni petrol yatakları aramaları sonucunda zengin petrol yatakları bulunmuştur. Bunlar sırasıyla 1979'da Güneşli, 1985'te Çırac, 1987'de Azeri, 1988'de Kıpaz alanlarıdır⁷.

---

⁵ Elkhan POLUKHOV, "Contract of the Century (The Problem in an Historical Retrospective)", *Caucasian Regional Studies*, Vol.2, Issue 1, 1997 s. 1.

⁶ TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1996 , s. 14.

⁷ TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1996, s. 17.

B) PETROL REZERVLERİ, TİCARETİ VE ÜRETİM PAYLAŞIM ANLAŞMALARI

Azerbaycan'ın denizde (off-shore) bulunan petrol rezervlerinin 2 milyar ton (15 milyar varil) olduğu tahmin edilmektedir. Bu miktarı diğer petrol zengini ülkelerle karşılaştırdığımızda, Nijerya 2.8 milyar ton, Kuveyt 13 milyar ton, Umman 1 milyar ton civarında petrol rezervlerine sahip bulunmaktadır. Petrol uzmanlarına göre, Hazar Denizi Orta Doğudan sonra dünyanın en zengin petrol rezervlerine sahip bölgesidir⁸.

Tablo 7. Azerbaycan'da Ham Petrol Üretimi, 1980–1997 (Yüz bin ton metreküp)

Denizde	Karada	Toplam
9600	5053	14653
9371	4703	14074
8247	4666	12913
8409	4286	12695
8447	4057	12504
9233	3909	13142
9419	3902	13321
10069	3734	13803
10324	3417	13741
10136	3023	13159
9931	2582	12513
9432	2249	11741
9225	1970	11195
8321	1974	10295
7778	1785	9563
7440	1760	9200
7680	1420	9100
7500	1600	9100

Kaynak: IMF Azerbaijan Country Report , 1998, s.67

Azerbaycan'nın toplam ihracatı içerisinde petrol ve petrol ürünleri önemli bir yer tutmaktadır. Ülke ihracatının % 65'ni petrol ve

⁸ IMF, *Staff Country Report*, 1998, s. 45

petrol ürünleri teşkil etmektedir⁹. Aşağıdaki tablodan da görüleceği üzere petrol ve petrol ürünlerinden elde edilen gelir yıllar itibariyle artmaktadır. 2005 yılında, ülke ihracatının % 85’ni petrolün oluşturacağı tahmin edilmektedir. Bu dönemde petrolün toplam bütçe gelirlerine % 50 oranda katkı sağlaması beklenmektedir¹⁰.

Tablo 8. Azerbaycan Petrol Ürünleri İhracatı (Milyar Dolar Olarak)

Yıllar	1993	1994	1995	1996	1997
Petrol İhracatı	198	207	282	395	452

Kaynak: IMF Staff Azerbaijan Country Report, 1998, s. 81

Azerbaycan’ın zengin petrol yataklarına sahip olması bir çok yabancı yatırımcıyı bölgeye çekmiştir. Ülkeye gelen yabancı direkt yatırımların % 80’i petrol ilişkin yatırımlardır¹¹. Azerbaycan’da 25 petrol ve mühendislik şirketinin bölgesel merkezleri bulunmaktadır. Bu şirketler Agip, Amoco, Arco, Baker Hughen, Beehtel, BP, Brown & Root, Chevron, Conoco, Currie & Brown, Dresser Industries, Elf, Exxon, Itochu, Kvaerner, Lukoil, McDermott, Mobil, Pennzoil, Shell, Statoil, Texaco, Total, Ramco ve Unocal’dır.

Petrol sektöründeki faaliyetler yukarıda bahsedilen şirketlerle yapılan üretim paylaşım anlaşmaları (Production Sharing Agreements) ve konsorsiyumlarla yapılmaktadır. Günümüze kadar hem karada hem de denizde petrol üretmek üzere toplam 16 üretim paylaşım anlaşması imzalanmıştır.

Yukarıda bahsedilen üretim paylaşım anlaşmalarından en önemlisi “Yüzyılın Anlaşması” (Contract of the Century) olarak adlandırılan anlaşmadır. 1994 yılında imzalanan bu anlaşmayla yaklaşık olarak 3-5 milyon ton ham petrol olduğu tahmin edilen üç kuyu (Azeri, Çırac, Güneşli) 8 milyar \$ karşılığında uluslararası bir konsorsiyuma devredilmiştir. Bu konsorsiyumda British Petrol (%

---

⁹ Michael WYZAN, “Caspian Oil : Oil and gas no panacea for Caspian Countries’ economic woes”, *Asia Times On Line*, January 8, 1999.

¹⁰ IMF, *Staff Country Report*, 1998, s. 44 .

¹¹ Michael WYZAN, “Caspian Oil : Oil and gas no panacea for Caspian Countries’ economic woes”, *Asia Times On Line*, January 8, 1999.

17.1267), Amoco (% 17.0100), Azerbaycan Ulusal Petrol Şirketi (SOCAR) (% 10), Lukoil (%10), Unocal (% 9.5200), Statoil (% 8.5633), Türk Petrol (% 6.7500), Ramco (% 2.0825), Pennzoil (% 9.8175), Mc Dermott (% 2.4500), Delta Nimir (%1.6800), paya sahip bulunmaktadırlar¹².

Hazar Denizi'nin yasal statüsü üzerinde Rusya ile süren anlaşmazlıklar, Azerbaycan petrol sektörünün gelişiminin önündeki en büyük engeldir. Rusya, Hazar Denizi'nin bir iç deniz olduğu ve uluslararası deniz yasalarına göre Hazar Denizi'nin doğal kaynaklarının, kıyısı olan ülkelerle birlikte işletilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Hazar Denizi'ne kıyısı olan İran ve Türkmenistan da Rusya'yı desteklemektedir. Azerbaycan ise, Hazar Denizi'nin bir göl olduğunu ve ülkelerin kendi paylarına düşen bölgedeki doğal kaynakları işletebileceğini savunmaktadır¹³.

Azerbaycan'ın bölgede ekonomik yönden güçlenmesi Rusya'yı rahatsız etmektedir, çünkü ekonomik güç Azerbaycan'ı siyasi yönden de güçlendirecektir. Bundan dolayı Rusya, Hazar petroleri ve bu petrolerin taşınması monopolünü elinde tutmak istemektedir. Böylece Rusya, Azerbaycan'ın kaynaklarını kontrol altında tutarak Azerbaycan'ı ekonomik yönden kendisine bağımlı tutabilecektir¹⁴.

III. DOĞAL BİR ZENGİNLİK OLARAK PETROLÜN EKONOMİYE ETKİLERİ

Azerbaycan ekonomisi hem planlı ekonomiden piyasa ekonomisine geçiş süreci içerisinde bulunmakta, hem de sahip olduğu zengin doğal kaynakların (petrol,gaz) nasıl en etkin bir şekilde kullanacağı sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Bu doğal zenginlikler bir avantaj gibi gözükse de ülkeyi iktisat literatüründe "Dutch Disease" denilen sorunla karşı karşıya bırakabilir. Hollanda'da 1960'lı yıllarda zengin doğal gaz yataklarının keşfedilmesi ülke

---

¹² TİKA, *Azerbaycan Ülke Raporu*, 1996, s. 18

¹³ Vladislav SHOROKOV, "Energy Resources of Azerbaijan: Political Stability and Regional Relations", *Caucasian Regional Studies*, Vol.1, Issue 1, 1996, ss. 3-4

¹⁴ Vladislav SHOROKOV, s. 1

ekonomisini olumsuz etkilemiş ve bu durum literatüre “Dutch Disease” olarak girmiştir. “Dutch Disease” iyi ve etkin şekilde idare edilemeyen doğal kaynak zenginliğinin ekonomi üzerine potansiyel negatif etkilerini ifade etmektedir¹⁵. Azerbaycan doğru politikaları zamanında uygulayamazsa ülke ekonomisi üç alanda “Dutch Disease” sorunuyla karşılaşabilir. Bunlar ülkeye yabancı yatırımlarla akan dövizlerin neden olacağı makro-ekonomik uyum problemleri, dengesiz büyüme (petrol sektörünün diğer sektörleri dışlaması (crowding-out)) ve petrolden elde edilen gelirlerin verimsiz kamu harcamalarında kullanılmasıdır.¹⁶

Tam rekabet şartları altında zengin doğal kaynakların keşfi ulusal refahı artırır ancak petrol zengini Azerbaycan’ın iktisadi politikalarını petrol sektöründe yoğunlaştırması çeşitli sorunlara yol açabilir. Bütün servetin gelişmekte olan petrol sektöründe yoğunlaşması rant kollamayı teşvik eder, bunun sonucunda bu zenginlik kötü kullanılmış olur. Ülkede petrol sektörünün genişleyip gelişmesi, petrol dışı sektörlerin gelişmesini engeller. Petrol dışı sektörler döviz kurundaki düşüşler sonucunda ucuz ithalata karşılık veremeyecek, böylece rekabet güçlerini kaybedeceklerdir. Aynı zamanda gelişen petrol sektörü ücretler ve fiyatlar üzerinde bir baskı yaratıp petrol dışı sektörleri zor durumda bırakabilir¹⁷.

Petrol gelirlerinin nasıl kullanılacağı Azerbaycan için önemli bir sorundur. Bu gelirlerin Nijerya ve Cezayir’de olduğu gibi bütçe açıklarının finansmanında kullanılmaması ve yabancı finansal araçlara yatırım yapılarak etkin bir şekilde değerlendirilmesi gerekir. Ayrıca bu gelirler, ülkede eski Sovyet döneminden kalma ve verimli olmayan ihracat endüstrilerine (petro-kimya, ağır sanayi) sübvansiyon olarak verilmemelidir¹⁸.

---

¹⁵ Christoph B. Rosenberg and Tapio O. Saavalainen, “How to Deal with Azerbaijan’s Oil Boom? Policy Strategies in a Resource-Rich Transition Economy”, *IMF Working Paper* International Monetary Fund, , January 1998, s. 7.

¹⁶ Christoph B. Rosenberg and Tapio O. Saavalainen, s. 7.

¹⁷ Christoph B. Rosenberg and Tapio O. Saavalainen, s. 33.

¹⁸ Christoph B. Rosenberg and Tapio O. Saavalainen, s. 15.

Petrol sektöründen elde edilen gelirler ülke için iyi bir göstergedir ancak ülkenin önemli ölçüde petrole bağlı olması ülkeyi dış şoklara karşı (petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar) korumasız bırakıp, ekonominin yönetimini zorlaştırabilir. Petrol fiyatlarındaki küçük dalgalanmalar ekonomi üzerinde büyük bir etkiye neden olur. Kamu gelirleri büyük bir oranda petrol sektörünün vergilerinden karşılandığı için vergi gelirleri azalabilir, bunun sonucunda bütçeleme ve kamu kaynaklarının etkin kullanımı zorlaşır. Bu şoklara karşı Azerbaycan yerinde, esnek makro-ekonomik politikalar ve kurumsal mekanizmalarını harekete geçirerek karşılık vermelidir. Burada önemli olan şokun büyüklüğü değil, bu şoka karşı ülkenin zamanında ve etkin bir şekilde karşılık vermesidir. Ülke ekonomisinin bu şoklara karşı hazır bulunmasında maliye politikası, döviz kuru politikası ve yapısal reformlar önemli bir role sahiptir.

A) MALİYE POLİTİKASI

Azerbaycan orta ve uzun dönemde önemli miktarda petrol geliri elde edecektir. Bu gelirin önemli bir kısmı petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara (şoklara) karşı tasarruf edilmelidir. Petrol gelirleri cari harcamaların finansmanında kullanılırken dikkatli olunmalı ve bu gelirler en verimli yatırımlara kanalize edilmelidir. Aksi takdirde ülke mali açıdan zor duruma düşebilir. Körfez savaşından sonra petrol fiyatlarındaki önemli düşüşler Nijerya, Venezuela ve Meksika'yı bütçe açığı problemiyle karşı karşıya bırakmıştır¹⁹. Böyle olumsuz durumlara karşı ulusal bir petrol fonu kurulabilir. Böylece petrol fiyatlarının yüksek olduğu dönemlerde bu fona kaynak aktarılır, fiyatların düştüğü dolayısıyla petrol gelirlerinin azaldığı dönemlerde ise fondan ekonomiye kaynak aktarılabilir. Petrol fonundan kaynak alınması hem gerekli kamu harcamalarının yapılmasını sağlar, hem de belli bir düzeyde reel büyüme için gerekli olan ithalata kaynak sağlanmış olur. Böylece fon şok masnetme görevini üstlenirken, mali gelirleri ve ekonomiyi petrol sektöründeki şoklara karşı korur.

---

¹⁹ IMF, *Staff Country Report*, 1998, s. 54.

B) DÖVİZ KURU POLİTİKASI

Ekonomileri petrole bağı olan ülkeler değişik döviz kuru sistemlerine sahiptirler. Orta Doğuda petrol üreten ülkelerin çoğu sabit döviz kuru sistemini uygulamaktadır. Uygulanan sistemden dolayı petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı bir düzenleme yapılamamaktadır. Azerbaycan hem petrol üretiminde hem de petrol fiyatlarında dalgalanmalarla karşı karşıya kalabilir. Bu şoklara karşı katı maliye politikaları yeterli olamaz, döviz kuru politikasında esnekliği sağlayacak mekanizmaları harekete geçirmelidir.

C) YAPISAL REFORMLAR

Yapısal politikalar ekonomideki esneklikleri artırma, özel sektörün gelişmesi için uygun bir ortam oluşturarak makro-ekonomik politikaların önemli bir parçasını teşkil ederler. Yapısal politikalar ayrıca ekonominin dış şoklara karşı daha dayanıklı olmasını ve orta vadede sürdürülebilir büyümeye yardımcı olurlar. Bunlara ek olarak ekonomide etkinliğin ve ihracatta çeşitliliğin sağlanmasına katkıda bulunurlar. Yapısal reformların gerçekleştirilmesi ve sonuçlarının alınması uzun bir süreci gerektirir. Bundan dolayı yapısal reformlar dış şokların olumsuz etkilerini kısa dönemde gideremezler²⁰.

Azerbaycan'da ekonominin dünyaya açılmasından sonra ülkeye yabancı yatırımcıların gelmesini sağlayacak, mülkiyet haklarının korunmasını ve şeffaflığı artıracak idari ve kanuni reformların bir an önce uygulamaya geçmesi gerekir. Özellikle ülkeye petrol dışı sektörlerde yatırım yapacak yabancı yatırımcılara kolaylık sağlanmalı ve yerli özel yatırımcılar teşvik edilmelidir. Böylece ülkede petrol dışı sektörler de gelişecek, petrole olan bağımlılık azalacaktır.

D) PETROL FONU

Ülke ekonomisinin önemli ölçüde petrole bağı olması çeşitli ekonomik sorunlara neden olmaktadır. Bu sorunlar gelecek on yıl içerisinde önemli bir petrol ihracatçısı ülke olacak Azerbaycan'ı bekleyen sorunlardır. Bazı petrol zengini ülkeler bu sorunlarla

---

²⁰ IMF, *Staff Country Report*, 1998, s. 50.

karşılaşmamak için petrol fonu kurmuşlardır. (Kuveyt (1976), Umman (1980), Norveç (1990), Nijerya (1995), Venezuela ise kurma aşamasında bulunmaktadır.)

Petrol sektöründen alınan vergiler, kar payları ve fonun yatırımlarından kazandığı faizler, bu ülkelerde kurulan petrol fonlarının gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Kuruluş nedenleri ve çalışma şekilleri ülkeden ülkeye farklılık gösterse de petrol fonlarının kuruluşunda ki temel amaçlar şunlardır²¹:

- Petrol dışı (non-oil sectors) sektörleri korumak.
- Petrol gelirlerinin kullanılmasında şeffaflığı (transparency) sağlamak.
- Ekonomiyi dış şoklara (petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar) karşı hazır bulundurmak.
- Gelecek kuşaklarında bu gelirlerden faydalanmasını sağlamak.

Norveç, Umman ve Kuveyt'teki petrol fonlarının kurulmasının en önemli nedeni, gelecek kuşakların yenilenemez (nonrenewable) bir doğal kaynak olan petrolden elde edilen gelirlerden faydalanmasıdır. Kuveyt'teki petrol fonu ülkenin Körfez Savaşında uğradığı zararları telafi etmesinde önemli bir rol oynamıştır²².

Petrol gelirlerinin nasıl, nerelerde hangi otorite tarafından kullanılacağı Azerbaycan ekonomisi için önemli ve cevaplandırılması gereken sorulardır. Bu konuya ilişkin çeşitli alternatifler bulunmaktadır. Bunlar²³:

- Bütün gelirlerin Ulusal Petrol Şirketi'ne (SOCAR) bırakılması.
- Bütün gelirlerin direkt olarak bütçeye aktarılması.

---

²¹ IMF, *Staff Country Report*, 1998, s. 57.

²² IMF, *Staff Country Report*, 1998, s. 52

²³ Christoph B. Rosenberg and Tapio O. Saavalainen, "How to Deal with Azerbaijan's Oil Boom? Policy Strategies in a Resource-Rich Transition Economy", *IMF Working Paper*, International Monetary Fund, January 1998, ss. 38-40.

- Bütün gelirlerin merkez bankasında özel bir petrol hesabına aktarılması.
- Bir petrol fonunun kurulup bu gelirlerin fona aktarılması.

Her alternatifin avantajları ve dezavantajları bulunmaktadır. Azerbaycan'da şu anda bütün petrol gelirleri merkez bankasında özel bir petrol hesabına aktarılmaktadır. Petrol gelirlerinin Merkez Bankasında özel bir petrol hesabında tutulması orta vadeli bir çözümdür. Azerbaycan'ın bu konuyla ilgili uzun vadeli çözümü bir petrol fonunun kurulması olmalıdır.

Azerbaycan'da kurulacak ulusal petrol fonu aşağıdaki özellikleri taşımalıdır. Bunlar²⁴:

- Kurulacak olan petrol fonunun kaynaklarının tartışılmaz sahibi Azerbaycan olmalıdır.
- Fon, Azerbaycan Merkez Bankası'nda ayrı bir hesap birimi olmalı , yabancı rezervlerin bir parçası olmamalıdır.
- Petrol fonu mali disiplini teşvik etme ve petrol gelirlerinin harcanmasında şeffaflığı sağlama işlevini görmelidir.
- Petrol gelirlerinin bütçe için kullanımı bütçeye fondan yapılmış açık bir transfer olarak gösterilmelidir.
- Fon, maliye bakanlığı tarafından idare edilmelidir.
- Bu fonda toplanan fonlar yabancı finansal araçlara yatırılmalı, bu yatırımların yönetiminin nasıl yapılacağı ile ilgili kurallar belirlenmelidir.
- Yatırım portfolyosunun yönetimini Azerbaycan Merkez Bankası üstlenmeli ya da uluslararası bir şirkete yaptırılmalıdır.
- Fonun finansmanı, kar paylaşım ve petrol sektöründen alınan vergilerle yapılmalıdır.

---

²⁴IMF, *Staff Country Report*, 1998, ss. 62-63.

- Yabancı finansal araçlara yapılan yatırımlardan sonra elde edilen gelirler fona aktarılmalıdır. Fonda toplanan gelirler ileride yapılacak harcamalar için devlete ait olmalıdır.
- Fon, petrol fiyatlarında meydana gelebilecek dalgalanmalara karşı sübap görevini yapabilecek bir istikrar fonu olmalıdır.
- Fonun kaynakları özellikle altyapı yatırımlarına kanalize edilmelidir.

SONUÇ

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra siyasi, ekonomik, sosyal sorunlarla karşılaşmıştır. Karşılaştığı ciddi makro ekonomik sorunlara karşı, IMF ve Dünya Bankası'nın da desteklediği geniş çaplı istikrar ve reform programları başlatmış, bunun sonucunda ekonomide pozitif yönde gelişmeler gözlenmiştir.

Azerbaycan zengin petrol rezervlerine sahip bir ülkedir. Yenilenemez bir doğal kaynak olan petrolün en etkin şekilde kullanılması ülkenin ekonomik ve sosyal açıdan gelişmesi için çok önemlidir. Petrol sektörü Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinde anahtar rol oynayacak sektördür. Azerbaycan'da yapılan yabancı yatırımların çoğu petrol sektörüne yönelik yatırımlardır. Bu sektörün gelişmesi için gerekli olan yapısal reformlar bir an önce uygulamaya konmalıdır.

Azerbaycan ekonomisinin önemli ölçüde tek sektöre bağlı olarak gelişmesi piyasa ekonomisine geçiş sürecinde olan ekonomide çeşitli sorunlara yol açmaktadır. Bu sorunların en önemlisi gelişen petrol sektörünün diğer sektörleri dışlamasıdır. Özellikle ülkeye petrol dışı sektörlerde yatırım yapacak yabancı yatırımcılara kolaylık sağlanmalı ve yerli özel yatırımcılar teşvik edilmelidir. Böylece ülkede petrol dışı sektörler de gelişecek petrole olan bağımlılık azalacaktır.

Petrol gelirlerinin etkin bir şekilde kullanılması ve bu gelirlerin kullanılmasında şeffaflığı sağlamak için ülkede bir petrol fonu kurulmalıdır.

KAYNAKÇA

CHRİSTOPH B. Rosenberg and Tapio O. Saavalainen, 1998 “ How to Deal with Azerbaijan’s Oil Boom? Policy Strategies in a Resource Rich Transition Economy”, IMF Working Paper 98/6 (Washington: International Monetary Fund).

DALE F, Gray. 1998 “ Evaluation of Taxes and Revenues from the Energy Sector in Baltics, Russia, and Other Former Soviet Union Countries”, IMF Working Paper 98/34 (Washington: International Monetary Fund).

IMF Staff Country Report, Azerbaijan Republic: Recent Economic Developments, August 1998.

POLUKHOV, Elkhan “ Contract of the Century (The Problem in an Historical Retrospective)”, Caucasian Regional Studies, Vol.2, Issue 1, 1997

SHOROKHOV, Vladislav. “ Energy Resources of Azerbaijan: Political Stability and Regional Relations”, Caucasian Regional Studies, Vol.1, Issue 1, 1996

TİKA, Azerbaycan Ülke Raporu, 1996

The World Bank Group, Press Release News Release No.98/ 1423 ECA

WYZAN, Michael. “ Caspian Oil: Oil and Gas No Panacea for Caspian Countries’ Economic Woes” , Asia Times On Line , January 08, 1999.